

УДК 37.014.012:342.733

Л. М. Моїсєєнко

кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальнонаукової підготовки
Красноармійського індустріального інституту
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

М. М. Пархоменко

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри загальнонаукової підготовки
Красноармійського індустріального інституту
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ДОСТУПНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В РЕГІОНАХ У ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

*Стаття присвячена аналізу проблеми забезпечення прав громадян на вищу освіту, до-
тримання інтересів особи, держави, територіальних громад і роботодавців в умовах ре-
формування системи вищої освіти в Україні. Особлива увага приділена аналізу змін, що від-
буваються після ухвалення Закону України «Про вищу освіту», та з'ясуванню відповідності
цих змін міжнародному праву, європейським тенденціям, українському законодавству тощо.*

Ключові слова: вища освіта, територіальні громади, доступність освіти, ліцензійні
обсяги, держзамовлення.

Постановка проблеми. Тяжіння України до європейського цивілізаційного простору вимагає від вищої національної освіти впровадження та засвоєння гуманістичних принципів та підходів. Сучасні трансформаційні процеси та модернізація вищої освіти спрямовані на затвердження якісно нових критеріїв щодо викладацького складу, організації навчального процесу, системи підготовки кадрів тощо.

Метою реформування є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у європейський простір вищої освіти та європейський дослідницький простір [1].

А серед головних пріоритетів модернізації є відкриття можливостей для кожної окремої людини – суб'єкта освітнього простору певної країни щодо реалізації себе або в освітньому, або в професійному плані у будь-якому іншому національно-культурному середовищі, збагачення своїх культуротворчих, самоідентифікаційних і компетентнісних вмінь і здатностей [2, с. 38–44].

Слід відзначити, що для України ці зміни пов'язані з реалізацією Болонського процесу, а це є впровадженням зарубіжного досвіду в систему національної освіти.

Аналіз останніх досліджень. Проблема реформування вищої освіти є предметом дослідження вже тривалий період. Так, над питаннями впровадження Болонського процесу та інтеграції України до європейського освітнього простору присвячені роботи значної кількості дослідників, а саме В. Кременя, Ю. Рашкевича, В. Ільїної, О. Уваркіної, І. Зварич, І. Зязюна тощо [3, с. 105–111].

Утім, тема продовжує залишатися актуальною, вимагати постійного переосмислення та узагальнення, оскільки реформування освіти викликає велику кількість запитань у всіх учасників освітнього процесу. Крім того, стримувальним фактором у справі реформування системи вищої освіти може бути небажання учасників освітнього процесу різних рівнів включатися в реформаційні процеси через нерозуміння та неприйняття реформи.

У зв'язку із цим актуальним для України залишається і ризик щодо нездатності під час реформування подолати опір консервативних кіл академічного середовища та неспроможності сконструювати систему стимулів для його залучення до реалізації трансформації вищої освіти. Крім того, вважаємо за доцільне проаналізувати

зміни, що відбуваються останнім часом в системі освіти, та з'ясувати їх відповідність європейським тенденціям і заявленим завданням.

Метою статті є аналіз змін, що відбуваються в системі вищої освіти після ухвалення Закону України «Про вищу освіту», та з'ясування їх відповідності міжнародному праву, європейським тенденціям, українському законодавству та забезпеченню прав громадян на доступність вищої освіти в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Ухвалення Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. внесло кардинальні зміни в організацію роботи вищих навчальних закладів.

Зазначені в Законі зміни в основному були спрямовані на: створення механізму виборів ректорів, деканів і завідувачів кафедр; права вишів на остаточне присудження наукових ступенів; надання навчальним закладам фінансової автономії; запровадження механізму електронного вступу; введення наукових ступенів: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук; розширення автономії університетів тощо.

Для порівняння та аналізу ситуації в освітній галузі не випадково були взяті два вищі навчальні заклади. По-перше, це Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», столичний вищий навчальний заклад з доброю рекомендацією, який за рейтингом «Топ-200 Україна» 2016 року став одноосібним лідером. По-друге – Донецький національний технічний університет, який в цьому ж рейтингу зайняв 23-тє місце. Крім того, у результаті складної воєнно-політичної ситуації на сході України ДонНТУ був переміщений до маленького районного містечка Покровська на базу структурного підрозділу Красноармійського індустріального інституту [4]. Сьогодні перед університетом гостро стоять питання виживання, збереження структурного підрозділу та подолання проблем, що зазнають провінційні навчальні заклади.

Вступна компанія 2016 року дала змогу всім учасникам відчувати зміни освітнього процесу, що настали після введення в дію Закону України «Про вищу освіту», і викликала занепокоєння ректорів різних навчальних закладів [5]. Особливо багато питань і претензій було щодо застосованого алгоритму та процедури здійснення «широкого конкурсу за спеціальностями» з метою реалізації вимог Закону України «Про вищу освіту» щодо розподілу державного за-

мовлення на підготовку бакалаврів денної форми навчання.

Одне з головних зауважень стосувалося невідповідності цієї моделі моделям, прийнятим в абсолютній більшості країн Європи, що мають найбільш рейтингові науково-освітні системи. Друге зауваження стосувалося дозволу міністерства для окремих навчальних закладів перевищити фактичні обсяги (25%) державного замовлення, що дало можливість керівникам вищих навчальних закладів говорити про нерівні умови вступної компанії та порушення норм закону України «Про вищу освіту», а саме п.п. 2, 3, 6 п. 3 ст. 3 Закону [6].

Далі наведені таблиці, що складені за інформаційною системою «Конкурс». Вибір спеціальностей для порівняння був обраний за принципом: такі, що зберігають традиційну популярність серед абітурієнтів, – «економіка та менеджмент»; такі, що затребувані в суспільстві та вимагають додаткової підготовки, – «хімічні технології та комп'ютерна інженерія»; такі, що готують спеціалістів для конкретної галузі, – «гірництво». Отримані дані дають змогу не тільки наочно продемонструвати особливості вступної компанії 2016 року, але й проаналізувати стан вищої освіти, зробити певні висновки та пропозиції [7].

Аналізуючи дані таблиці 1–4, можна виділити кілька особливостей вступної компанії 2016 року. Перша особливість – це розподіл місць держзамовлення. Так, наприклад, відношення держзамовлення до ліцензійних обсягів освітнього ступеню «бакалавр» становить у 2016 році 4,7% для Донецького національного технічного університету та 43% для Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

І хоча в Законі «Про вищу освіту» прямо вказано на те, що Міністерство освіти та науки України зобов'язується забезпечити «збалансовану структуру та обсяг підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням потреб особи, інтересів держави, територіальних громад і роботодавців (п.п. 6 п. 3 ст. 3)», на спеціальність «гірництво» в ДонНТУ, який саме розташований в регіоні, де працюють великі вугільні підприємства, а професія гірничий інженер є затребуваною, було виділено 12 (денна форма навчання) та 2 (заочна форма навчання) держбюджетні місця відповідно.

Крім того, виходячи з економічної ситуації в країні, все менше українців можуть дозволити собі навчання за рахунок фізичних осіб, що

значно обмежує учасників вступної компанії у виборі спеціальностей та закладів освіти, місця їх розташування. Утім, на деяких спеціальностях, такі як «менеджмент», значна кількість студентів виявилася готовою навчатися за рахунок фізичних осіб (Табл. 1).

Не можна не звернути увагу і на неготовність абітурієнтів до високих конкурсних балів на «бюджетні» місця» деяких спеціальностей. У результаті вищі навчальні заклади втратили місця держзамовлення, що певною мірою вплине і на вступну компанію 2017 року. Це сигналізує про

Таблиця 1

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» у Донецькому національному технічному університеті (денне відділення)

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	250	11	11	110,25
2.	Менеджмент	280	17	27	101,70
3.	Хімічні технології та інженерія	110	10	5	132,10
4.	Комп'ютерна інженерія	200	16	9	113,95
5.	Гірництво	515	12	16	106
6.	Всього	1355	65	68	112,6

Таблиця 2

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» (денне відділення) у Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут»

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	80	19	16	174,90
2.	Менеджмент	55	17	17	170,85
3.	Хімічні технології та інженерія	25	20	20	159,35
4.	Комп'ютерна інженерія	180	115	114	173,75
5.	Гірництво	75	8	5	130,80
6.	Всього	415	179	172	162

Таблиця 3

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» (заочне відділення) у Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут»

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	60	0	0	0
2.	Менеджмент	40	2	5	131,35
3.	Хімічні технології та інженерія	20	0	1	129
4.	Комп'ютерна інженерія	70	2	3	135,95
5.	Гірництво	20	0	0	0
6.	Всього	210	4	9	132

Таблиця 4

Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «бакалавр» у Донецькому національному технічному університеті (заочне відділення)

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано	Конкурсний бал
1.	Економіка	240	0	0	0
2.	Менеджмент	160	0	0	0
3.	Хімічні технології та інженерія	95	0	0	0
4.	Комп'ютерна інженерія	120	0	0	0
5.	Гірництво	460	2	0	0
6.	Всього	1075	2	0	0

відсутність усвідомлення особи відповідальності перед собою та суспільством, про недостатню роботу загальноосвітньої школи, батьків із підготовки конкурентоспроможних абітурієнтів, здатних боротися за бюджетні місця. 60% випускників 2016 року з технічних спеціальностей і 100% з економічних спеціальностей, що потрапили на бюджетні місця до структурного підрозділу ДонНТУ, а саме до Красноармійського індустріального інституту, готувалися до ЗНО за допомогою репетиторів. 30% студентів першокурсників технічних спеціальностей заявили, що хотіли б мати репетитора, але не мали достатньо коштів для цього. А отже, можна скоріше говорити про існування ситуації соціальної та культурної нерівності в суспільстві, ніж про забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Якщо ж комерціалізація торкнеться і загальноосвітніх закладів, ми будемо мати ще більш загострену соціальну розшарованість.

Умовою позитивного вирішення проблеми має стати принципи гуманізму та людиноцентризму в освіті.

Зменшення місць держзамовлення неминуче приведе до скорочення числа студентів із незаможних сімей, оскільки, виходячи з економічної ситуації в Україні, відбувається зростання відсотку батьків, неспроможних оплачувати навчання за рахунок фізичних осіб, або забезпечити проживання та навчання дітей у великому місті. Постраждають насамперед мешканці провінцій, оскільки рівень забезпеченості в регіонах значно нижчий, ніж у великих містах, що, у свою чергу, приведе до зменшення кількості студентів регіональних ВНЗ, 90% студентів яких – це мешканці регіону, а це прискорить зміну типу вищого навчального закладу.

Крім того, ця ситуація може створити серйозні проблеми, пов'язані з відсутністю альтернативи навчанню у вищих навчальних закладах, тобто із зайнятістю молоді, зростанням вільного часу, як наслідок – злочинності, збільшення розчарованості та зневіри в майбутньому. Адже за 25 років в Україні вдалося подолати штамп початку 90-х років ХХ ст. про те, що вищу освіту мають змогу отримати виключно забезпечені люди. Крім того, слід пам'ятати, що серед українців міцно закріпився стереотип про зв'язок успішності людини з отриманням вищої якісної освіти. За даними соціологів, щонайменше 65% випускників шкіл бажають здобути вищу освіту, хоча одночасно система вищої освіти може прийняти на навчання тільки 35% від випускників [8].

Таким чином, вищим навчальним закладам слід пам'ятати, що комерціалізація освіти та значне скорочення бюджетного фінансування виводить їх на новий рівень конкуренції, де доступність освіти корелює з такими вартісними рисами, як якість освіти, суспільна потреба та особистісна самореалізація [9, с. 54–58].

На наш погляд, у цій конкуренції держава має відігравати роль незалежного арбітра з метою все ж таки дотримання прав громадян на рівну освіту та забезпечення інтересів територіальних громад і роботодавців.

Слід відзначити, що окремої уваги потребують регіональні галузеві вищі навчальні заклади, які забезпечують підготовку кадрів у регіонах. На сучасному етапі вони перебувають в зоні ризику. Їх підтримка та збереження є соціально необхідним фактором для розвитку регіонів.

Що стосується аналізу конкурсного балу, то тут складно порівнювати й робити висновки, оскільки в цьому випадку система не є прозорою; з'ясувати, за яким принципом абітурієнт був зарахований із цим балом, неможливо; крім того, бал був різним для різних спеціальностей.

Для освітнього рівня «спеціаліст» і «магістр» (Табл. 5–8) взагалі порівняння виявилось неможливим, оскільки в обраних вишах були різні шкали для визначення конкурсного балу.

Щодо набору студентів заочного відділення, то їх кількість у 2016 році значно скоротилася, тому що працівники підприємств, що традиційно навчалися на заочному відділенні, виявилися неготовими до участі в ЗНО (Табл. 3, 4). Причини цього криються в недостатній інформованості працівників, що хотіли б підвищити свій освітній рівень, зайнятості тощо. Крім того, причини відмови криються в невпевненості в можливості успішної участі в ЗНО через невеликий відсоток залишкових знань. Тут знов відчувається дисонанс із Законом «Про вищу освіту», а саме пп. 3 п. 3. ст. 3 щодо «розширення можливостей для здобуття вищої освіти та освіти протягом життя».

Зрозуміло, що вищим навчальним закладам слід проводити більш активну роз'яснювальну роботу серед працівників на підприємствах, використовувати ЗМІ, рекламу, а Міністерству освіти та науки України – розробити механізм, щоб відкрити можливість громадянам, які працюють, реалізовувати своє право на вищу освіту, освіту протягом життя тощо.

Одним із варіантів забезпечення можливості в реалізації потреб громадян в отриманні освіти,

Таблиця 5

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «спеціаліст»
у Донецькому національному технічному університеті (денне відділення)**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	122		1
2	Менеджмент	420		
3	Хімічні технології та інженерія	65	3	4
4	Комп'ютерна інженерія	155	4	5
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	350	13	18
6	Всього	1112	20	28

Таблиця 6

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «спеціаліст»
(денне відділення) у Національному технічному університеті України
«Київський політехнічний інститут»**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	50	5	5
2	Менеджмент	45	0	0
3	Хімічні технології та інженерія	30	20	19
4	Комп'ютерна інженерія	100	48	47
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	45	6	6
6	Всього	270	79	77

Таблиця 7

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «магістр»
у Донецькому національному технічному університеті (денне відділення)**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	50	3	3
2	Менеджмент	190	3	3
3	Хімічні технології та інженерія	75		
4	Комп'ютерна інженерія	100	5	5
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	80	12	2
6	Всього	495	23	13

Таблиця 8

**Ліцензійні обсяги прийому та держзамовлення освітнього ступеня «магістр»
(денне відділення) у Національному технічному університеті України
«Київський політехнічний інститут»**

№ з/п	Спеціальність	Ліцензійний обсяг прийому	Держзамовлення	Зараховано
1	Економіка	20	10	14
2	Менеджмент	40	18	19
3	Хімічні технології та інженерія	10	8	9
4	Комп'ютерна інженерія	35	29	31
5	Гірництво (розроблення родовищ та видобування корисних копалин)	15	8	8
6	Всього	120	73	81

перепідготовці можуть стати освітні платформи віртуальних курсів і збереження дистанційної освіти як традиційної для ВНЗ [10, с. 49–53].

Аналізуючи дані таблиць 5–8, можна побачити, що співвідношення ліцензійних обсягів і держзамовлення становило для освітнього ступеня «спеціаліст» 1,7% у ДонНТУ і 29% у «Київській політехніці», а для освітнього рівня «магістр» відповідно 4,6% та 60,8%.

Утім, майже всі місця держзамовлення були зайняті, за винятком спеціальності «гірництво» освітнього рівня «магістр» в ДонНТУ.

Відомо, що з 2017 року підготовка фахівців із вищою освітою буде здійснюватися за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень [11].

Тому в наступному році набір на освітній ступінь «спеціаліст» не буде здійснюватися, а отже, можна очікувати скорочення навантаження або скорочення штатів за умови збереження ситуації.

Висновки та пропозиції. Отже, всім учасникам освітнього процесу зрозуміло, що модернізація освіти необхідна, бо вона має якісно змінити всю систему вищої освіти – від управління до підготовки кадрів. Конкурентним стане тільки такий вищий навчальний заклад, що буде здатний утримати стійку позицію в певних сегментах глобального ринку освітніх послуг і результатів освітньої діяльності, досягти міжнародних переваг у науковій діяльності, надавати якісні та сучасні освітні послуги та виконувати важливі соціальні завдання суспільства.

Але й зрозуміло, що не всі ВНЗ перебувають у рівних умовах. У менш вигідному становищі залишаються регіональні вищі навчальні заклади. У найбільш складних умовах опинилися ВНЗ, що стали вимушено переміщеними, і ті, що опинилися в зоні АТО. А отже, суспільству необхідно продумати додаткові механізми для створення більш сприятливих умов щодо організації освітньої послуги саме для цих ВНЗ із метою дотримання конституційного права на вищу освіту.

На думку авторів, державі через Міністерство освіти та науки України слід розробити «Стратегію підтримки галузевих регіональних ВНЗ на 2017–2022 рр.», де перш за все зазначити квотування бюджетних місць бакалаврів та магістрів у галузевих регіональних вищих навчальних закладах на 5 років з метою забез-

печення зайнятості молоді цього регіону та підготовки фахівців для потреб регіону.

Крім того, необхідні відкоригувати типові посадові інструкції, класифікатори професій, розробити додаткові роз'яснення для роботодавців і відділів кадрів щодо працевлаштування та заняття посади з урахуванням нових ступенів освіти.

Для забезпечення можливостей робітників регіону щодо навчання без відриву від виробництва пропонується тимчасове звільнення прибутку підприємств від оподаткування пропорційно розміру витрат на підготовку робітників до вступу до ВНЗ і навчання за рахунок юридичних осіб. Для цього слід внести відповідну правову норму до підрозділу 4 Перехідних положень Податкового кодексу України.

Список використаної літератури:

1. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект). – К., 2014. – 75 с.
2. Уваркіна О. Українська освіта на шляху до спільного європейського освітнього простору / О. Уваркіна. // Вища освіта України. – 2012. – № 3. – С. 38–44.
3. Ільїна В.М. Деякі аспекти сутності Болонського процесу та ЄКТС / В.М. Ільїна // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2012. – № 36. – С. 105–111. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2012_36_21.
4. Рейтинг вишів Top-200 Україна 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/rating/51454/>.
5. Одеські університети глибоко стурбовані станом вступної компанії у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nubip.edu.ua/node/23785>.
6. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/1556-18>.
7. Вступна кампанія 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vstup.info/>.
8. Переваги дистанційної освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/articles/522.html>.
9. Силадій І. Демократизація як відповідь освіти на виклики глобалізованого світу / І. Силадій // Вища освіта України. – 2016. – № 1. – С. 54–58.
10. Опанасюк Ю. Дистанційне навчання як наслідок еволюційної традиційної системи освіти / Ю. Опанасюк // Вища освіта України. – 2016. – № 1. – С. 49–53.
11. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/1556-18>.
12. da.gov.ua/laws/show/ru/1556-18.

Моисеенко Л. Н., Пархоменко М. Н. Анализ проблемы обеспечения права граждан на доступность высшего образования в регионах в период реформирования системы высшего образования в Украине

Статья посвящена анализу проблемы обеспечения права граждан на высшее образование, соблюдения интересов личности, государства, территориальных общин и работодателей в условиях реформирования системы высшего образования в Украине. Особое внимание уделено анализу изменений, происходящих после принятия Закона Украины «О высшем образовании», и установлению соответствия этих изменений международному праву, европейским тенденциям, украинскому законодательству и т. д.

Ключевые слова: высшее образование, территориальные общины, доступность образования, лицензионные объемы, госзаказ.

Moiseenko L. N., Parkhomenko M. T. Analysis of safeguarding rights problem of the citizens and access to higher education in regions at a time of reformation of Ukrainian higher educational system

This article analyzes the problems of ensuring citizens' rights to higher education, the interests of the individual, the state, local communities and employers in terms of reforming the higher education system in Ukraine. Particular attention is paid to the analysis of changes occurring after the adoption of the Law of Ukraine "On Higher Education" and the establishment of compliance of these changes to international law, European trends, the Ukrainian legislation, etc.

Key words: higher education, territorial communities, access to education, licensing volumes, state order.